

Ново време тражи ново мишљење.

Морамо одбацити мртворођену идеју о урођеној

стабилности, ефикасности и еластичности тржишта

и омогућити кризној економији да заузме заслужено место.

Нажалост, многи наизглед разумни људи верују

да је недавна криза случајан и непредвидив догађај.

Nouriel Roubini – Stephen Mihm: *CRISIS ECONOMICS*

Почетком фебруара сам из Академије економских наука (АЕН) обавештен да се (по други пут) помера термин одржавања округлог стола посвећеног питањима неолиберализма, те да је нови термин 16.3.2012. године. Уз обавештење о померању термина добио сам и опширан прилог припремљен за овај округли сто од стране председника АЕН, колеге Љубомира Маџара (који има преко 100 страница текста), насловљен: *Антилиберализам у 22 слике,* у коме он

полемише са мојим ставовима (из књиге

Бећарска економија

и текста

Сјај и беда економске науке

), те ставовима колега Млађена Ковачевића, Марка Секуловића и Оскара Ковача (наша имена експлицитно наводи истичући:

на страни антинеолиберала стручно се афирмисало и у широј јавности стекло велики углед неколико заиста незаобилазних имена

).

Колега Љ. Маџар је 2009. године објавио (*Економски анали*) текст *Критички осврт на критичка виђења економске збиље у Србији* у коме истиче да у његовом прилогу *неће бити оспоравана одређена научна, па и шира друштвена вредност бројних критичких приказа економске политике у Србији у последњих десетак година (неки, нипошто изоловани а још мање јединствени, маркантнији примери такве критике су Млађен Ковачевић и Јован Душанић)*

али истиче да уколико се *наше* □ □

критике ставе у шири контекст (алтернативе, преференције и ограничења) дефекти ће бити оквалификовани као знатно мањи, а промашаји као мање далекосежни или чак непостојећи.

На овај текст колеге Љ. Маџара написао сам кратак осврт *Критичко виђење економске збиље у Србији*

(видети:

Деструкција економије

–

књига друга

), а овај прилог

Неолиберализам и криза

(који има много мање од 22 слике и по обиму је знатно краћи од 100 страница) написао сам раније, па у њему неће бити осврта на текст

Антилиберализам у 22 слике.

У прилогу *Покушај реанимације неолиберализма* припремљеним за први округли сто који је одржан у јуну 2011. године на Економском факултету у Београду (у организацији АЕН) истакао сам да је теоријска расправа о неолиберализму сада закаснила и да је она била актуелна, али и насушно потребна, пре десетак година, када смо се опредељивали за транзициони пут економских реформи. Најновија историјска пракса (колапс постсоцијалистичких привреда које су се у вођењу економске политике придржавале Вашингтонског консензуса – који представља својеврсни

Кратак курс неолиберализма

, а потом и актуелна светска економска криза) ставила је тачку на теоријске спорове о неолиберализму и он дефинитивно одлази у историју као економска теорија која се крајем XX века појавила као ригиднија и бескруполознија, те по својим последицама опаснија, инкарнација претходне, блаже варијанте либерализма (који је довео до велике економске кризе – 30-их година прошлог столећа).

Расправа о неолиберализму још мање је корисна уколико ћемо само сучељавати различита теоријска мишљења о овом проблему и закључке изводити из метафизике, а занемарити емпиријске чињенице и економску стварност до које је неолиберализам довео. Економска наука је друштвена, а не нека чисто академска, апстрактна, езотерична или ларпурлартистичка дисциплина која, пре свега, треба да помогне носиоцима економске политике у настојањима да обезбеде дугорочно одржив динамичан привредни раст уз пуну запосленост, те социјално одговорну и праведну расподелу националног дохотка, како би се остварио главни (основни) циљ економске политике – побољшање општег благостања у земљи, односно квалитета живота свих грађана. Поред тога, од наших расправа о неолиберализму тешко је очекивати било какав позитиван резултат уколико се, у недостатку ваљаних аргумената, у расправи користи и такав „научни“ став (као што је то био случај за првим округлим столом у јуну 2011) да „што си начитанији то си либералнији“, јер ће то онда неминовно да води сличном контраставу, као на пример: „

ШТО

си неморалнији то си либералнији

“ или „

што си корумпиранији то си либералнији

“

* * *

Као што се зна, либерална идеологија настала је у XVII веку као резултат настојања да се поткопа и редукује утицај цркве, односно релативизује и потисне религиозни поглед на свет. Међутим, за разлику од религије, идеологија (либерална, а и било која друга) представља својеврсни сурогат религије и неку врсту секуларне псеудорелигије. У односу на религију она је знатно редукована и не обухвата све стране човекове природе те не може истовремено да обезбеди слободу и морал, пошто историјско искуство показује да она ограничава или људске слободе (тоталитаризам) или релативизује и игнорише морална начела (либерални секуларизам). Уместо на морал, веру и савест либерални капитализам се ослања на законе, интерес и профит. Формално поштовање законских норми (које често нису у складу са правдом и моралом) и логика (себичних личних) интереса и профита превладали су над моралом, вером и савешћу који покушавају да се протерају у својеврсни црквени резерват. Сетимо се само чувене крилатице – *коме је до морала, нека иде у цркву* – коју је пре неколико година изговорио први премијер „демократске“ Србије.

У време владавине неолиберализма отишло се још даље и ми данас живимо у времену глобалне масовне културе засноване на тржишним принципима и индивидуалним слободама. Манипулативна масовна култура промовише одређени стил живота, формира одређене стереотипе и ствара илузију неког „ружичастог“ света у коме је све

на дохват руке. Опијен илузијом тог „ружичастог“ света човек се брзо нађе у виртуелној псеудореалности, у којој се подстичу потрошачка осећања која формирају одређени однос према животу и неке стандардне понашања. Они по правилу не обогаћује унутрашњи свет човека, него најчешћу у људима остављају духовну пустош. Згртање новца постаје врховни идеал у коме је једно од најважнијих упоришта обездуховљен „срећан робот

“ (који ради од јутра до сутра) са манипулативном и масовном потрошачком свешћу, равнодушан према патњама других и свега што се не тиче његовог материјалног интереса и животног стандарда. Преокупиран задовољавањем својих хедонистичких прохтева он живи у своме самоизолирајућем виртуелном пространству и прихвата концепт индивидуалних постигнућа у коме одсуствује вера у било какав вредносни систем (осим новца) и где постоји осећање да изнад индивидуе и њеног уживања у материјалним добрима нема ничег смисленог, па се за то лако запоставља слободно време, породица и пријатељи.

Губи се било каква социјална кохезија у друштву и појединац више не размишља у оквиру заједничке добробити и није спреман да се жртвује за друге. Све се своди на новац и материјалну потрошњу. Захваљујући и брзом развоју информационих технологија долази до сажимања тржишних трансакција у простору и времену при чему се преферира глобални простор и краткорочни тржишни уговори, а што је у складу са постмодерном где се стабилнији и чвршћи све више потискују привременим односима, како у професионалним, емоционалним, сексуалним и културним областима, тако и у међународним односима и у сфери политике.

На последња два прелома векова (XIX у XX, те XX у XXI) светском економијом, бар у теоријском смислу, владала је идеологија либерализма, односно неолиберализма. Она је привржена принципима слободног тржишта које су формулисали економисти неокласици у другој половини XIX века (пре свих, А. Маршал и Л. Валрас), а која се теоријски заснивала на радовима економиста из XVIII и XIX века – А. Смита (1723-1790), Д. Рикарда (1772-1823), Џ.С. Мила (1806-1873). (Нео)либерали су конструисали једну апстрактну (истина, елегантну) математизирану теорију тржишне равнотеже која има мало чега заједничког са реалном економијом и процесима који се у њој одвијају, уважавајући идеју Адама Смита да је "невидљива рука" тржишта најбољи начин да се контролишу чак и основни људски инстинкти – прождрљивост, похлепа, жеља за моћи и богатством – и каналишу за опште добро. Верује се у апсолутну ефикасност „

невидљиве руке

“ тржишта, односно саморегулишућег

laissez-faire

тржишта, пошто тобоже „

невидљива рука

” све поставља на своје место и доводи до тога да сваки појединац, водећи рачуна о својим интересима, у исто време доприноси благостања свих. Често се наводи тврдња А.

Смита како ми хлеб добијамо не благодарећи доброту пекара, него захваљујући његовој жељи за зарадом, а наша ситост само је узгредан производ пекарове похлепе. Тако се порок похлепе преводи у ранг врлине који води економском просперитету.

Претпоставља се да су сви економски субјекти искључиво руководе, односно да су усредсређени на максимизирање профита, да сви они располажу пуним информацијама, те да увек доносе апсолутно рационалне одлуке. Овакве претпоставке умногоме поједностављују математичко моделирање и омогућавају да се лакше “докажу” унапред постављене хипотезе. С друге стране, тако добијени “научни” докази затим се користе за дефинисање жељене економске политике. Мада су се у савременој интерплетацији ове претпоставке нешто измениле, укључујући разна додатна објашњења и релативизације, оне су у својој основи задржане и на бази њих даје се искривљена слика о стварности и економским процесима који се у њој одвијају.

Крај XIX у прва четвртина XX века у економији је обележила владавина (класичне) либералне идеологије. Као што је познато либерализам инсистира на индивидуалним слободама, владавини права и приватној својини, те се залаже за радикално ограничавање улоге државе у привреди и њену улогу своди на обезбеђење слободне трговине, заштиту приватне својине и спровођење уговора. Имајући у виду да је либерализам идеологија која се реализује у интересу моћних и богатих, односно да је у функцији повећања материјалног богатства уског слоја на рачун огромне масе становништва, логично је да се држава нашла на мети оштрих напада либерала, јер се као главна препрека (у остварењу њихових приватних интереса) појављује држава која треба да води рачуна о општим и националним интересима који се реализују у корист велике већине грађана

Подсећам да озбиљни аутори у свету (на пример, Карл Полањи) сматрају да је фашизам директан и нужан производ либералног капитализма. Таква систем организације друштва (у којем профит, капитал и тржиште постају циљеви сами за себе) човека, са свим његовим дотадашњим функцијама, и тачно одређеним местом у друштву, своди на рад као робу, и немилосрдно и брутално га измешта из дотадашњег положаја који му је пружао самопоштовање, сигурност и социјални статус. Осећај велике неправде која влада у свету, као и личне одбачености и понижености где се радна снага третира као и други производни инпути (било какав репроматеријал), те одсуство сигурности, односно хронични страх од неизвесности, утицали су на психичку нестабилност људи, што је директно гурнуло масе у наручје фашизма. Поред тога, и класична социолошка истраживања показала су да људи, код којих у дужем периоду пада животни стандард, који се осећају економски незаштићени и понижени и где неједнакост у друштву добија огромне размере, почињу да траже „вођу“ који ће улили веру да им може обезбедити сигурнији статус и гарантовати већу праведност у друштву.

У последњој четвртини XX и почетком XXI века у економији доминира идеологија неолиберализма. Поред много заједничког, разлика између класичног либерализма и савременог неолиберализма огледа се у томе што је либерализам био идеологија националне буржоазије која је инсистирала на принципима индивидуалних слобода и владавине права на нивоу националне државе и била донекле укоренењена у сопственом народу, те није могла да остане потпуно индиферентна на социјалну заштиту сопственог народа. С друге стране, носилац неолибералне идеје јесте транснационална буржоазија, која није укоренењена у социјалним структурама националних друштава и формира посебно наднационално друштво – светску олигархију, која инсистира само на економској ефикасности и индиферентна је на категорије правичности и социјалне одговорности. Њихово богатство – богатство све мањег (а све егоистичнијих и похлепнијих) броја моћних и богатих расте на рачун сиромаштва све већег броја људи у свету, где огромна маса остаје ван процеса рада, а социјални мир се покушава да купује тактиком *tittytainmenta* (израз Збигњева Бжежинског), односно комбинацијом омамљујуће забаве и минималне прехране – путем социјалне помоћи.

Није случајно да су економске политике које су довеле до обе велике економске кризе биле утемељена на веровању у апсолутну ефикасност „невидљиве руке“ тржишта, односно саморегулишућег *laissez-faire* тржишта. Чинило се да је криза из 30-их година прошлог века распршила илузију либералног капитализма о функционисању „невидљиве руке“ тржишта, али је последња *laissez-faire* инкарнација – неолиберализам довео до актуелне светске кризе. Међутим, питање је да ли је крај неолиберализма и крај идеје о саморегулишућем *laissez-faire*

тржишту. Очигледно је да је у судару са стварношћу савремени неолиберализам доживео крах (као што је то било и са либерализмом 30-их година прошлог столећа) али то не значи да се друштво у будућности нећемо поново суочити са неком новом инкарнацијом либерализма, јер је ово идеологија моћних и богатих, који располажу колосалним (финансијским и сваким другим) ресурсима и у стању су да излобирају извршну власт и најмоћнијих држава (да не говоримо о slabим и малим) да доносе одлуке које су у њиховом интересу (О томе сам детаљније писао у тексту:

Уклонимо зид (wall) неправде, да би шир абила улица (street) наде
; видети у
Деструкција економије
– књига трећа
).

Поред тога, моћни и богати у стању су да обликују и усмеравају интелектуалну и

медијску сцену према својим интересима. Не само да су у могућности да обликују садашњост и креирају будућност, него се и прошлост кривотвори и интерпретира на начин да буде у складу са овом идеологијом моћних и богатих како би се она стално одржавала и изнова појављивала у неким новим инкарнацијама. Тако се данас за кризу из 30-их година прошлог века више не сматра одговоран либерални капитализам са суманутим финансијским спекулацијама приватног сектора, него се криза објашњава погрешном политиком централне банке која није штампала довољно новца и обезбедила потребну ликвидност привреде. (Видети: Милтон Фридман – Ана Шварц, *Монетарна историја САД* 1867-1960)

* * *

Као што сам већ рекао, очигледни крах неолиберализма не значи да се ускоро неће појавити нека нова инкарнацијом либерализма која ће и даље одражавати интересе и идеологију малобројнијег али моћног и богатог дела човечанства, који располаже огромним (финансијским и другим) ресурсима и у стању је да обликује и усмерава политичку, интелектуалну и медијску сцену према својим интересима. Истине ради, мора се признати да је либерализам доста добро разрадио један изузетно допадљив и привлачан, концептуални систем који ефикасно апелује на људску интуицију и инстинкте, те добрим делом одговара нашим жељама и вредностима. Он је, веома мудро, за своју основу узео идеју индивидуалних слобода – као фундаменталну вредност цивилизације – која је великом броју људи привлачна. Либерали су уз то веома вешто пласирали тврдњу да је ова фундаментална вредност цивилизације била угрожена не само од фашизма, комунизма и других диктатура, него да је она у опасности и због (било каквог) уплитања државе у економску сферу јер се колективним доношењем решења угрожава слобода избора појединца.

Теоријски све то изгледа лепо и пријемчиво али проблем настаје у пракси где појам „слобода“ има тако широк спектар тумачења да се допадљивом реториком о благостању које ће уживати сви, могу успешно маскирати конкретни планови који се у пракси реализују у интересу уске групе моћних и богатих. Подсећам да је Карл Полањи (*Велика трансформација*

) писао како је и сам појам „слобода“ противуречан, те да тржишна привреда даје могућност за развој изузетно важних и корисних „добрих“ слобода (савести, изражавања, избора занимања итд) али да она истовремено ствара и друге веома „лоше“ слободе (експлоатације, остваривања екстра профита, профитирање од инсценираних метежа и ратних сукоба, итд).

Будући да либерали углавном инсистирају на тржишним слободама тако су превагу добиле „лоше“ слободе. Амерички председник Рузвелт је у традиционалном годишњем обраћању Конгресу 1935. године истакао да се главни узрок велике економске кризе из 30-их година налази управо у прекомерним тржишним слободама. Он је тада истакао да Американци треба да одустану од идеје похлепног згртања богатства која доводи до неправедне расподеле. Бедни људи не могу бити слободни, те социјална правда мора да буде реални циљ, а не утопијски идеал. Због тога, главни задатак државе је да искористе власт како би се расподелила средстава на тај начин да се искорени сиромаштво и глад и обезбеди стабилан извор средстава који ће гарантовати адекватне услове за живот грађана. Ови ставови председника Рузвелта знатно се разликују од знатно ужег поимања слобода на којима инсистирају савремени неолиберали.

У складу са неолибералном теоријом држава треба, у економској сфери, да обезбеди индивидуална права грађана на приватну својину, слободну трговину и спровођење уговора. Индивидуалне слободе гарантују се у оквиру тржишта, а грађани на себе преузимају одговорност за сопствене поступке и од њих зависи да ли ће обезбедити сопствено благостање. Појединачни успеси и неуспеси третирају се као резултат предузетничких способности (на пример: улагање адекватних напора и средстава у сопствено усавршавање) и они нису повезани са било каквим недостатцима капиталистичког система.

Теоретичари неолиберализма имају одређене резерве према демократији пошто принцип већине они виде као опасност индивидуалним слободама, те су склони да власт препусте експертима и елити друштва (слично утопији Ф. Бекона који се у своме делу *Нова Атлантида*

још 1626 године залагао да све важније одлуке у држави доноси Савет мудрих старешина), а многе функције државе пренесу на међународне институције. Уколико се у томе не успе, због захтева за демократским колективним доношењем решења, онда једино преостаје да се појача неолиберална пропаганда (путем финансирања „независних“ института и медијски експонираних аналитичара, обукама нових „експерата“, агресивнијим деловањем средстава масовних комуникација итд), а ако ни то не даје резултат онда се мора прибећи сили. Управо због тога је К. Полањи упозоравао да либерани утопијски пројекат може бити једино реализован помоћу ауторитаризма у коме ће слободе већине бити ограничене у корист мањине моћних и богатих.

Раскорак између неолибералне теорије којом се обећава благостање за све и резултата који се у пракси остварују је очигледан. Уместо да је дошло до динамизирања светске привреде после 80-их година XX века (када је наступила ера неолиберализма), како су обећавали теоретичари неолиберализма, у пракси се десило потпуно супротно. Годишња стопа раста светске привреде у 70-им годинама износила је 2,4%, у 80-им

1,4%, у 90-им 1,1%, да би у првој деценији овог века наступила глобална економска криза, док се истовремено незапосленост повећавала и сада достигла забрињавајуће размере. Неолиберали избегавају озбиљну расправу о стварним коренима актуелне глобалне економске кризе, било да игноришу и само постојање кризе (а када ту чињеницу признају релативизују њену озбиљност) било да се фокусирају на површинску анализу њених појавних облика. Већ се појављују и успутни коментари неолиберала из којих произилази да кризу није изазвао приватни него државни сектор. То није ништа друго него покушај да се избегне морална, политичка и интелектуална одговорност за озбиљну економску кризу у коју је неолиберализам гурнуо цео свет.

* * *

У наставку овога текста осврнућу се на неке од најновијих ставова сарадника ЦЛДС-а – Центар за либерално-демократске студије (колегинице Данице Поповић, те колега Бошка Мијатовића и Бориса Беговића). На првом округлом столу посвећеном неолиберализму, који је одржан у јуну 2011. године у организацији АЕН, они су узели активно учешће. Тада су на моју констатацију да је време најбољи судија, а пракса најбољи верификатор исправности различитих теоријских ставова, те чињеницу да је данас историјска пракса (колапс постсоцијалистичких привреда које су се у вођењу економске политике придржавале Вашингтонског консензуса, а потом и светска економска криза) ставила тачку на теоријске спорове о неолиберализму, њихов одговор био је да су *неке од постсоцијалистичких земаља имале само мале пролазне потешкоће и да се брзо опорављају* (колега Борис Беговић), *да нема говора о било каквој, а поготово не о великој светској економској кризи, него се ту ради о уобичајеној рецесији* (колега Бошко Мијатовић), те да је то *безначајна епизода које се за годину-две нећемо ни сећати (као фијаска који смо имали с набавком вакцина за свињски грип* – како је то лепо илустровала колегиница Даница Поповић).

Ова три сарадника из ЦЛДС-а имали су могућност да годинама у најцењенијем дневном листу сваке среде (у својим колумнама које су имале и заједнички наднаслов „*Либерална сред*а“) пропагирају идеје економског неолиберализма. Поред тога, већ деценијама они генерације и генерације студената Економског и Правног факултета у Београду образују на принципима економског неолиберализма. Симптоматично да су, до избијању светске кризе, која се прво појавила у форми финансијске (банкарске) кризе, сарадници ЦЛДС-а своје колумне скоро искључиво посвећивали економској проблематици, а после тога углавном темама које нису економске. У последње време, када се жариште кризе преноси са приватног (колапс финансијских компанија) на државни сектор (криза

државних дугова) неолиберали се, у својим колумнама, поново враћају економској проблематици.

Недавно је на питање председника Бориса Тадића зашто нико од економиста (нарочито оних који критикују рад владе) није предвидео финансијску кризу и на време упозорио каква се опасност спрема, уследио лаконски одговор (*Политика*, 16.11.2011) колегинице Данице Поповић, да није
дан економиста није предвидео кризу због тога што се оне не могу предвидети, јер им је то и кључна особина.

Њен колега из ЦЛДС, Бошко Мијатовић отишао је корак даље са тврдњом (

Политика

, 28.12.2011) да

у свету

нема никакве кризе

и да

постоји само брига за европске државне дугове и то је све,

а колега Б. Беговић недавно нас (

Политика

, 11.01.2012) обавештава како у време неповољних економских кретања у свету, земље

Африке

постају све богатије и богатије... У прошлој деценији просечна годишња стопа раста била је 5,7 одсто, далеко више од свега што су те земље забележиле од времена добијања независности средином прошлог века. Све предвиђања су да ће се такав раст наставити и у другој деценији овог века – ММФ предвиђа стопу раста од шест одсто за 2012. годину, ону годину у којој се предвиђа рецесија у Европи.

* * *

Уместо прозивања економиста који критикују рад Владе (а на прсте једне руке се могу избројати економисти који су од 2000. године до сада непрестано указивали на погрешну економску политику која се води у Србији) од председника Бориса Тадића смо могли очекивати питање за економска струковна удружења (Научно друштво економиста и Савез економиста Србије) и научне институте, те владине функционере и економске саветнике (нарочито вишедеценијске медијски експониране „кумровачке и сегединске *курсаије*“ – како то

духовито примети колега Данијел Цвјетићанин) због чега су од 2000. године подржавали и пропагирали неолибералну економску политику која је довела до колапса српске привреде. Такође смо могли очекивати и његово објашњење зашто се српска власт (он је од 2004. године председник државе, а пре тога министар од 2000. године) окружила искључиво економистима-неолибералима и кључне економске ресоре више од једне

деценије (са кратким прекидима) препустила у руке Млађану Динкићу и Божидару Ђелићу који су одмах по избијању светске кризе 2008. године, као потпредседници у Влади и економски „експерти“, тврдили да светска економска криза *неће имати директне негативне ефекте у Србији*

(
Блиц
, 03.10.2008). Ослањајући се и на њихова „
експертска

“ мишљења председник Б. Тадић ће отићи и корак даље па ће, на предавању које је одржао студентима Универзитета

Мегатренд

, изјавити:

у оваквој светској финансијској кризи и могућој рецесији, налази се шанса за Србију, за убрзани развој

(
Вечерње новости
, 20.10.2008)

Имплицитно из председниковог питања произилази да је за колапс српске привреде одговорна светска економска криза која је власт онемогућила да грађанима већ сада омогући толико обећавани „*бољи живот*“, а да су економисти криви јер нису предвидели кризу и власт на време упозорили каква се опасност спрема. Међутим, ако детаљније анализирамо како је у Србији вођена економска политика и погледамо резултат који су постигнути до избијање светске економске кризе (2008) године, лако ћемо закључити да се у одсуству дугорочне стратегије развоја, те у погрешној економској политици крију фундаментални узроци колапса српске привреде, а светска економска криза га је само показала у јаснијем светлу.

Све ове године Србија је без сопствене дугорочне стратегије економског развоја, која би била научно верификована и политички усвојена у Скупштини. Улогу стратегије имају меморандуми о буџету и економској и фискалној политици који се пишу у сарадњи (тачније, по диктату) са ММФ-ом. Усвајање меморандума и остваривање њихових циљева ММФ је наметнуо као услов за доделу кредита Србији и за њен приступ међународном тржишту капитала. Поред тога, под утицајем светске олигархије и крупног капитала, чији је главни експонент ММФ, нове српске власти су, после петооктобарског преврата (2000), прихватиле неолиберални програм економских промена (такозвани Вашингтонски договор чији су основни елементи били широка либерализација, финансијска стабилизација и свеобухватна приватизација) који је водио брзом урушавању, ионако слабашне, српске привреде.

Овим програмом Србију, као, уосталом, и друге постсоцијалистичке земље, требало је лишити власништва над ресурсима којима располаже и довести је у такву дужничку зависност (дужничко ропство) да буде беспоговорни послушник моћних и богатих, а овај простор је третиран, пре свега, као извор јефтине и обесправљене радне снаге, те тржиште за производе и банкарске услуге западних земаља. Основни проблем, ипак, није у ММФ-у, јер се он одлично стара о интересе оних чији је експонент и које заступа, него у некомпетентности и сервилности српске владајуће номенклатуре и поданичком дискурсу који доминира на домаћој академској и медијској јавној сцени.

До избијања светске економске кризе већина државне (друштвене) имовине је распродана и најатрактивнији део (такозвано „*породично сребро*“) прешао је у руке странаца, а спољни дуг је вишеструко повећан. Он је крајем 2000. године износио 10,8 милијарди долара, а већ у 2008. години (и поред отписа 4,7 милијарди долара – од стране Париског и Лондонског клуба) достигао је 30,7 милијарди долара. Подсетимо се да је 1990. године спољни дуг Србије износио око 6,1 милијарду долара (у исто време БДП је износио 20, а извоз 7 милијарди долара), те да је у међувремену знатно нарастао (мада нису добијани нови кредити) јер су уведене међународне санкције и на дуг се зарачунавала, не само редовна него, и казнена камата.

Спољнотрговински дефицит који је у Србија до 2000. био мањи од 2 милијарде долара годишње износио је у 2001. године 2,54 милијарде долара, 2002 – 3,54, 2003 – 4,72, 2004 – 7,23, 2005 – 5,98, 2006 – 6,74, 2007 – 9,73, а у првој половини 2008. години износио је месечно више од једне милијарде долара. Многа предузећа у Србији су уништена, а огроман број радника је остао без запослења. Индустијска производња у 2007. години је за 4,75% мања него 1998. године – у време економских санкција, а број запослених у Србији је у 2008. години за преко 100.000 људи мањи него 2001. године.

Србија је до сада забележила девизни прилив од око 35 милијарди долара само по основу приватизационих прихода и нових задуживања у иностранству. Приближно исти износ прилива забележен је по основу девизних дознака (грађана) из иностранства. Та средства (око 70 милијарди долара) су, уместо у развој привреде, највећим делом била усмерена у текућу потрошњу. У свим годинама од 2001. потрошња је у Србији већа од бруто домаћег производа – БДП-а (једноставно речено више трошимо него што стварамо). Тако је у 2006. години потрошња била за невероватних 35% већа од БДП-а.

Наша власт се годинама понаша као сеоски бећар који ништа озбиљно не ради осим што распродаје очевину (приватизација) и задужује се код комшија (инокредити) и све то одмах троши на „*бољи живот који не може да чека*“ (текућу буџетску потрошњу).

Катастрофално стање у коме се налази привреда последица је, пре свега, погрешне економске политике која се годинама спроводи у Србији, а светска економска криза само је убрзала и заострила неизбежно суочавање са суровом истином да „бећарска економија“ не може дуго да траје и да увек има неизбежан тужан крај.

Српска привреда се налази пред колапсом упркос (или захваљујући) чињеници да је наша власт од 2000. године, како то недавно написа колега Небојша Катић, исцрпла све рецепте из неолибералног арсенала. Приватизован је највећи део привреде – то није помогло. Странцима је продато готово све што су желели да купе, по ценама по којима су то желели – ни то није помогло. Странцима се сада плаћа и за свако отворено радно место – ни то не помаже. Србија је либерализовала увоз до бесмисла, снизила и готово укинула пореске стопе на добит – ни то није помогло. Финансијски простор је препуштен страним банкама, као чуду знања и врлина – ни то није помогло. Држава, привреда и грађани су се енормно задужили, огроман новац је ушао у Србију – ни то није помогло.

Очигледно да у оквиру владајуће економске парадигме нема излаза, али то наша владајућа елита, а ни економисти неолиберали још увек не примећују.

* * *

Одговор колегинице Данице Поповић да *ниједан економиста није предвидео кризу због тога што се оне не могу предвидети, јер им је то и кључна особина*, једноставно није тачан. Наведимо пример само двојицу веома познатих универзитетских професора из САД (да не наводим имена научника из Русије, Кине и других земаља) који су то учинили неколико година пре избијања кризе. Професор Универзитета у Чикагу, Рагхурам Раџан је тачно превидео кризу 27.08.2005. године на симпозијуму у Џексон холу пред водећим експертима из области економије, а професор са Универзитета у Њујорку, Нуриел Рубини учинио је то 07.09.2006. године у свом излагању које је одржао у ММФ-у. Такође бих подсетио да је још 2002. године Ворен Бафет, један од најбогатијих људи у свету, у годишњем извештају инвеститорима своје компаније упозорио да су финансијски деривати – једна од највећих финансијских иновација – *финансијско оружје за масовно уништење*, те да је *ин деривата већ испуштен из боце* и да је то *мина са одложеним деловањем, не само за оне који њима тргују, него и за целокупан економски систем*

Међутим, одговор колегинице Данице Поповић, убеђене присталице економског неолиберализма је очекиван јер системску кризу (каква је актуелна светска криза) није ни могуће објаснити језиком неолиберала који фанатично верују у аутоматизам тржишног саморегулисања. Економски неолиберали и тржишни фундаменталисти убеђују нас како је тржиште један поуздан саморегулирајући ефикасни механизам који је увек у праву и који обезбеђује ефикасност и стабилност у свим условима. Криза се посматра као мало вероватан непредвидиви изузетак са краткотрајним и занемарљивим последицама. Они нас убеђују како ће „невидљива рука“ тржишта све поставити на права места и довести до тога да сваки појединац, водећи рачуна о својим интересима, у исто време доприноси благостању свих, односно убеђују нас *како се алхемијом слободне трговине ђубре личног егоизма претвара у злато социјалне сигурности* (нобеловац, Џемс Тобин).

Међутим, историја савременог капитализма показује да су кризе биле пре правило него изузетак и имале су озбиљне последице, те да су оне настајале због тржишног бума и стварања спекулативног „балона“ који се све више „надувава“ због тога што је цена неке активе расла знатно више од њеног оправданог и рационалног нивоа. *Сва досадашња историја показује да цене не могу бесконачно расти, те да балон, пре или касније, пуца и долази до економских криза.*

Језиком неолиберала то није могуће објаснити јер једна од њихових базних претпоставки јесте рационално понашање свих тржишних учесника.

Муњевити раст цена неке активе, по правилу, јесте изазван појавом важних технолошких иновација и развоја нових економија. То је, на пример, била појава железнице средином XIX века или интернета, односно ИТ технологија крајем XX века, а које су довеле до економских криза – да поменем само две: једну од првих и једну од последњих криза. Због очекивања да ће доћи до високих стопа раста нових економија, средином XIX века долази до значајног раста цена акција железничких компанија (али и цена земљишта на коме се очекивала градња железничких пруга), а крајем XX века цене акција ИТ компанија. Тако на пример, пред пуцање балона ИТ технологија цене акција неких компанија из ове области су се удвостручавале за само неколико месеци, а капитализација компаније *Yahoo* била је 1.200 пута већа од њеног годишњег профита. *Једноставније речено, купац акције је могао повратити своја уложена средства тек за 1.200 година и поред тога тражња за акцијама* компаниј *Yahoo* *е* *ила је велика. Огроман број људи се нерационално понаша, без обзира што историја свих претходних криза показује да цене не могу бесконачно расти и да балон, пре или касније, пуца. Они то не желе да прихвате и убеђују сами себе да ће овога пута то бити другачије,*

Јер је наступило ново време када старе законитости више не важе. То се до сада понављало безброј пута у свим временима који су претходили свакој од криза.

За разлику од наведене две, и већину осталих криза, које су после пуцања „балона“ и банкротства многих компанија иза себе оставиле нове технологије које су се брзо шириле и великом броју људи дале многе користи (железница, интернет ...) иза најновије актуелне кризе мало чега ће корисног остати за човечанство, јер је бум на тржишту некретнина био омогућен финансијским иновацијама које саме по себи не представљају било какву реалну вредност за економију. Нажалост, био је то чисто спекулативни балон и ништа више осим тога.

Софистицираним финансијским иновацијама створене су нове финансијске активе – такозвани деривати или изведене хартије од вредности (као што су своп, фјучерс, опција), чија се вредност изводи (деривира) не само из вредности материјалних (на пример, сировина – нафта, метали, житарице и слично) него и финансијских актива. На тржишту се појављује велика количина не само двостепених (деривати) него и тростепених (деривати деривата), четворостепених и вишестепених финансијских актива. Ако финансијске активе на тржишту капитала (акције, обвезнице) и имају неку везу са реалним капиталом, активе са тржишта деривата представљају чисту виртуелну надградњу над реалном базом и све више надувавају балон виртуелне око реалне економије.

*Као што то обично бивало и у ранијим кризама и последњи тржишни бум тржишта некретнина био је потпомогнут прекомерним растом кредита због тога што је великом броју привредних субјеката био доступан јефтин новац. Измењеном финансијском регулативом омогућено је банкама да одобравају кредите и клијентима са лошим кредитним рејтингом и ови другоразредни или сабпрајм (*subprime**

) кредити се још популарно називају и Нинџа кредитима

*(
NINJA*

*–
No Income*

*,
No Job, No Assets*

–чиме се сугерише да се они дају лицима без дохотка, посла и имовине

*)
. Ови кредити се, по правилу, одобравају уз варијабилне (променљиве) каматне стопе. Маса хипотекарних кредита се убрзано повећавала, а такође и учешће другоразредних у укупној маси хипотекарних кредита. Поред тога, и новац постаје све јефтинији јер*

долази до константног смањења каматних стопа (са 20% почетком 80-их година XX века до 1% средином нултих година XXI) што доводи до брзог раста хипотекарних кредита који у периоду после 2000. године бележе просечан годишњи раст од 10%.

Велика тражња на тржишту некретнина довела је до брзог раста цена кућа и станова. Све до средине 90-их година прошлог века цене некретнина су расле само у висини стопе инфлације, да би оне у периоду 1998-2006. година порасле за око 150%. У условима брзо растућих цена на овом сегменту тржишта појављује се велики број спекуланата који куће купују у „инвестиционе сврхе“ – да би их касније продавали по знатно вишим ценама. То је било подстакнуто и пореском регулативом којом је у овој области укинут порез на капиталну добит.

Тако се такозвани „балон некретнина“ (*housing bubble*) све више надувава и било је само питање времена када ће доћи до његовог „пуцања“. Систем је функционисао све док је постојала већа тражња од понуде некретнина. Број власника некретнина у САД константно је растао и 2006. године достигао 70% укупне популације. Све већи број некретнина купују се од стране спекуланата у „инвестиционе сврхе“. Напокон, после дугог периода смањења каматних стопа средином нултих година XXI века на тржишту долази до значајног раста каматних стопа и оне су на хипотекарне кредите крајем 2007. године поново износиле 20%. Повећање каматних стопа у условима стагнације плата у САД, те значајног пораста цена на храну и нафту (у лето 2008. године барел нафте је достигао цену од 147 долара), доводи до озбиљних потешкоћа при отплати изузетно великог броја хипотекарних кредита.

Због немогућности отплате кредита хипотекарни дужници се исељавају из кућа и станова који се нуде на продају, те на тржишту долази до пада цена некретнина. У исто време, спекуланти масовно напуштају ово тржиште што додатно обара цену некретнина. Само за неколико месеци, по избијању кризе на тржишту некретнина, цене кућа и станова у САД су пале за 17,5%, а у неким савезним државама (Флорида) чак 50%.

Али ово је само један (може се рећи, мањи) део проблема. Много већи проблем лежи у чињеници да је вршена такозвана секјуритизација стамбених кредита. Била је то једна од најзначајнијих финансијских иновација којима је неликвидна актива (потраживања по дугорочним хипотекарним кредитима) претварана у ликвидну активу (хартије од вредности емитоване на бази неликвидне активе) којом се трговало на финансијском тржишту. Кроз веома сложен процес секјуритизације (у који је укључен велики број комерцијалних и инвестиционих банака, консалтинг кућа, маркетиншко-рекламних агенција, брокерско-дилерских фирми, рејтинг агенција, осигуравајућих кућа итд.)

проблематични стамбени кредити (одобравани грађанима који нису кредитно способни) су конвертовани, односно „препаковани“ (заједно са другим откупљеним потраживањима по кредитима – за куповину аутомобила, за студирање...) у хартије од вредности које су затим „оплемењаване“ (побољшавао им се квалитет, у односу на квалитет базичне активе

– проблематичне стамбене кредите, јер су од највећих рејтинг агенција високо оцењене као неризичне, а поред тога од највећих осигуравајућих кућа и осигуране од ризика) и сада као квалитетна (неризична) актива пласиране на финансијска тржиште. Тако се огромна маса формално квалитетних, а у суштини лоших (такозваних „токсичних“) хартија од вредности распростирала по целом свету.

У исто време продајући те кредите (тачније потраживања по кредитима), банке (уместо да чекају прилив средстава по основу отплате хипотекарних кредита у складу са дугорочним роковима доспећа) одмах добијају новац за одобрене кредите и на бази тог прилива могу да пласирају нове кредите. То је отварало спиралу све нових и нових кредита и довело до велике кредитне мултипликације, а са друге стране откуп и „препакивање“ тих нових кредита брзо су увећавали масу хартија од вредности емитованих на бази хипотекарних кредита. Поред тога, продајом хипотекарних кредита банке се ослобађају кредитног ризика (ризика наплате кредита), те и не морају да воде рачуна о бонитету клијената којима одобравају хипотекарне кредите пошто су ризик наплате пренели на купца тих кредита, а ови су га даље („препакивајући“ кредите у хартије од вредности) са себе брзо преносили и дисперзовали на купце хартија од вредности емитованим на бази хипотекарних кредита.

Добијеним средства од продаје хартија од вредности од банака се откупљују нови хипотекарни кредити који се „препакивају“ и „оплемењавају“ и продају по целом свету и тако се спирала наставља и огромни хипотекарни „балон“ се све више „надувава“, а ризик лоших („токсичних“) кредита дисперзује се широм света (на све власнике хартија од вредности емитованих на бази ових кредита). *Изгледало је да је пронађен фантастичан *perpetuum mobile*.*

Пошто су цене некретнина константно расле у дужем временском периоду, а сам процес „препакивања“ и „оплемењавања“ банкарских кредита је био веома компликован за разумевање и пошто су хартије од вредности од стране рејтинг агенција високо оцењивани, а од осигуравајућих кућа и осигуравани од ризика, створено је уверење да се ради о квалитетним хартијама од вредности које носе високе приносе. Високи приноси уз константан раст њихове тржишне вредности имали су за последицу да сви имаоци ових хартија у својим билансима стања евидентирали раст активе, а у билансима успеха велике профите.

Књижење високих фиктивних профита (крах хипотекарног тржишта показао је да је раст актива био, у великој мери „надуван“, те да исказивани профити нису ни постојали), са своје стране представљали су годинама раније (све до краха хипотекарног тржишта) основу за даљи раст цена акција али и исплату великих менаџерских бонуса, те повећаних дивиденди. У исто време и великој већини грађана (који су традиционално улагали у разне врсте финансијских актива) такође се номинално увећавало богатство и оно је било све више склоно ка повећаној потрошњи.

У условима јефтиних кредита и великог раста вредности финансијских актива дошло је до брзог пада штедње и повећања задуживања становништва, односно становништво је више трошило него што су била његова укупна примања. Створен је такозвани „*ефекат богатства*“

“ због сталног раста вредности финансијске активе са којом су располагала домаћинства што је код њих стварало лажан осећај благостања и „тупио“ стимулансе ка штедњи. Већ почетком овог столећа више од 50% породица у САД имало је свој финансијски портфељ. Уколико цене хартија од вредности брзо расту на финансијском тржишту онда се ви осећате материјално боље обезбеђеним, лако трошите своја лична примања и не осећате потребу да штедите (остављате за „црне“ дане) и, са друге стране, лакше се задужујете (поготово када су вам лако доступни јефтине кредити). На крају и држава је имала веће приходе од опорезивања због сталног повећања имовине, прихода и потрошње.

Тако је све захватио оптимизам као масовна шизофренија, који је у потпуности замаглио слику успешности пословања свих субјеката у овом кругу, где је огромни „балон“ напумпан реално „ни из чега“ давао лажну слику привредног раста. Завладао је свеопшти оптимизам и све се више губила веза са реалношћу па су многи очекивали и поверовали да је наступило време бесконачног раста. Поред реалне све се више ширила виртуелна економија у којој се уз помоћ финансијских иновација појављују све нове и нове активе трговања. Појављује се све више, мало коме разумљивих, хартијама од вредности са којима тргује све већи број неискусних инвеститора. Данас се на светским тржиштима не тргује само реалним активама – робама и услугама – него и фиктивним активама – финансијским дериватима – где се углавном тргује очекивањима. Око реалне економије све се више шири балон виртуелне економије и оне ће да функционишу заједно све док економски актери верују да је и виртуелна економија стварна и тако је прихватају.

Међутим, сва досадашња историјска пракса показује како раст не може да буде бесконачан, те да балон, пре или касније, пуца и тада долази до кризе и до огромних

ломова у друштву. То је огроман проблем и изазов са којим се сада суочио цео свет. Међутим, сама криза је „врх леденог брега“ јер прави изазови и проблеми настају када долази до изласка из кризе. Излаз из ове кризе је могућ тек када се отпишу све фиктивне активе и реална економија очисти од виртуелне. Да ли су и под којим условима на то спремни моћни и богати, питање је на које не знамо одговор.

Надајмо се да ће овога пута излазак из кризе бити успешнији него после кризе из 1929. година, када је после три године великог пада светска привреда ушла у дуготрајну депресију, после тога у Други светски рат, а до стварног оживљавања привреде дошло је тек четврт века после избијања кризе. Данас на Западу неки научници сматрају да актуелна глобална криза означава крај епохе „великог спокојства“ када су се светске кризе догађале само неколико пута током једног столећа, те почетак епохе „велике нестабилности“ када кризе могу постати стални пратилац, односно свакодневница светске економије, а где ће се њено жариште пребацивати из једног дела економије у други и са једног на други регион.□

* * *

Тврдња колеге Бошка Мијатовића, такође сарадника ЦЛДС, да у свету нема никакве кризе и да постоји само брига за европске државне дугове (и то је све – како он пише) и доликује непоколебљивом неолибералу. Познато је да се савремени неолиберализам заснива на вредностима класичног либералног капитализма (на слободном тржишту, индивидуализму и приватној својини) и да се залаже за потпуно повлачења државе из економске сфере. То је идеологија која се реализује у интересу моћних и богатих и која проповеда да „невидљива рука“ тржишта функционише савршено и беспогрешиво, а проблеми једино могу настати уколико се држава меша у привредне токове.

Крах на хипотекарном тржишту САД изазвао је велику финансијску кризу и све велике компаније које су имале кључну улогу у процесу секјуритизације (пет инвестиционих банака – „Goldman Sachs“, „Morgan Stanley“, „Lehman Brothers“, „Merrill Lynch“, „Bear Stearns“; два финансијска конгломерата – „Citi Group“, „JP Morgan Chase“; три фирме које су се бавиле осигурањем – AIG, MBIA, AMBAC; три рејтинг агенције за процену ризика – „Moody’s“, „Standard & Poor’s“, „Fitch“ и две велике хипотекарне корпорације – „Fannie Mae“, „Freddie Mac“)

нашле су се пред банкротством. Али не само оне јер је огромна маса „токсичних“ хартија од вредности распрострањена по целом свету. Банке многих земаља широм света у својим портфељима имале су већу или мању масу „токсичних“ хартија од вредности и претило им је банкротство. Због тога се криза из САД брзо пренела на цео свет. Треба нагласити да је криза на тржишту некретнина била само катализатор, а не основни узрок актуелне глобалне кризе (о чему сам писао детаљно 2009. године у књизи „Доларска алхемија и казино економија“).

После банкротства банке „*Lehman Brothers*” (јесен 2008) наступила је паника. Тврдило се да су ове приватне финансијске фирме „сувише велике“ да би држава могла до допусти њихов банкрот, јер би то довело до слома економије САД која је „локомотива“ светске привреде. Све раније наведене велике финансијске фирме (изузев „*Lehman Brothers*”)

„преживеле“ су кризу 2008. године јер им је влада САД дала „инфузију“ од више хиљада милијарди долара. Поред великих приватних финансијских фирми (банака) „инфузију“ су добиле и велике (приватне) производне компаније (*General Motors*

,
Chrysler...

). Али не само да су велике приватне фирме преживеле кризу него су добијену „инфузију“ искористили да знатно повећају профите, плате и бонусе својим менаџерима. Тако је, само после годину и нешто дана од кризе из 2008. године, „*Goldman Sachs*”

већ почетком 2010. остварио рекордан профит за сву своју историју (основан 1869. године) и менаџерима исплатио огромне бонусе, као и пре кризе.

Криза је изазвала огромну штету: уништила капитал и целе гране индустрије, довела до великог раста незапослености и повећања буџетских дефицита (смањење јавних прихода због пада привредне активности и повећања јавних расхода због стимулативних издатака којима се помагало посрнулој привреди и осиромашеним грађанима), те знатно повећала јавне дугове многих земаља. Следећи пример САД и већина других земаља је, у циљу спречавања финансијског и привредног колапса, притекла у помоћ посрнулим приватним фирмама пружајући им огромне финансијске „инфузије“, а како би се избегле веће последице по привреду у целини (опасност да рецесија не прерасте у депресију) подстицана је укупна тражња преко повећања стимулативних расхода и смањења пореза, а помагано је и великом броју људи који су остали без посла. Због тога су се државе задуживале и повећавале свој јавни дуг. Тако се губици приватног сектора пребацивани на плећа државе.

Изграђен је систем у коме се остварују огромни приватни добици по основу јавног

губитка, односно добит се приватизује, од стране уског круга моћних и богатих, а губици се социјализују – пребацују на државум тачније пореске обвезнике, пре свега, масе слабих и сиромашних. Ризик је учињен заједничким, а профит само њиховим – уског слоја моћних и богатих. Подсетимо се само да је за годину (2007) која је претходила банкротству банке „*Lehman Brothers*“, Ричард Фулд – први човек ове банке зарадио 500 милиона долара, а менаџер хеџ фонда Џон Полсон исте те године зарадио је чак 3,7 милијарди долара. Последице похлепе богатих у свим земљама носе сви порески обвезници тих земаља, а САД (због монополског положаја долара као светске резервне валуте) то пребацују на све пореске обвезнике широм света.

Тако се губици приватног сектора пребацују на плећа државе и проблем се премешта из једног дела економије у други. Неолиберали се сада и не сећају да је постојао проблем банкарских (приватних) дугова, па колега Б. Мијатовић тврди да *постоји само брига за европске државне дугове и то је све*

. Сада када је проблем премештен са приватних на државне дугове, неолиберали су поново постали гласни и надаље агресивно проповедају своје познате догме: проблем је увек и једино у држави и јавној потрошњи, а никада у приватном сектору (банке, предузећа и домаћинства) и приватној потрошњи.

Због тога, неолиберали сматрају да потрошњу приватног сектора не треба контролисати и ограничавати, јер се приватни сектор увек рационално понаша – разумно се задужује, инвестира и троши. С друге стране, држава се квалификује *као деструктивна сила, као механизам који из привреде и од становништва безобзирно исисава животне сокове* те се сматра

да би

највиши друштвени приоритет морао да буде изградња што ефикаснијих механизма контроле над државом, јер тај молах лако може да подивља, а то у стварности тако и често чини; треба предузети напор да се држава скреше и сасече, да јој се одузму широка подручја интервенције

, како то тврди „идејни отац“ свих наших садашњих неолиберала (колега Љубомир Маџар)

.□

Пошто, по мишљењу неолиберала, приватна потрошња никада није извор кризе, ограничавање и контрола јавне потрошње (потрошње државе), односно јавног дуга (дуг државе према кредиторима у земљи и иностранству) претпоставка је успешне економске политике која никада не доводи до кризе.

То је и панацеја коју ММФ примењује у свим државама које се нађу под њеним старатељством, а коју неолиберали проповедају као непогрешиву истину, мада чињенице говоре да је управо велика приватна потрошња изазвала кризу која је касније

довела до великог раста јавног дуга. Раније сам већ писао како ме наши неолиберал подсећају на знаменитог филозофа, који је на примедбу да чињенице неумољиво доказују како његове тврдње нису тачне, то јест да је његова теорија у раскорак у с чињеницама, одговорио: *Тим горе по чињенице.*

Ако би ова неолиберална догма била тачна у кризи би се пре нашла Немачка, него Исланд који је био међу првим европским државама коју је криза погодила. У 2007. години, односно години пред избијање кризе, према подацима ММФ-а, висина јавног дуга у односу на БДП у Исланду је износила 29,1, а у Немачкој 65 одсто. Исто тако, како то да је криза потом захватила и друге европске земље Ирску (висина јавног дуга у односу на БДП у 2007. години – 24,9%), Грчку (105,4%), Португал (68,3%), Шпанију (36,1%), и Италију (103,6%), а није Јапан чија висина јавног дуга у односу на БДП износи 220 одсто. Ове чињенице јасно демантују тезу да кризу проузрокује нерационална потрошња државе и велики јавни дуг. Очито је да разлоге због чега неке земље бивају захваћене кризом, а друге не, треба тражити на другој страни. Тиме не желимо да кажемо да нерационална потрошња државе и велики јавни дуг нису велика опасност за економију сваке земље, него хоћемо да нагласимо да јавна потрошња није једини (па ни превасходни) узрочник кризе.

Озбиљнија анализа показује да у кризу упадају земље које имају континуирано у дужем временском периоду знатно већу укупну (приватну и јавну) потрошњу од створеног БДП, а што показује стање текућег биланса земље. Подсетимо се да је текући биланс део платног биланса који у себе укључује биланс робе и услуга (увоз-извоз) и биланс трансфера (дознаке, донације, дивиденде...). Једноставно речено, дефицит текућег биланса показује колико економија једне земље више троши (приватни и јавни сектор) него што ствара (БДП) и обратно суфицит текућег биланса говори о томе да економија земље има већи БДП него што приватни и јавни сектор заједно троше. Земље које имају дефицит текућег биланса присиљене су да привлаче инострани капитал и оне све више и више постају зависни од њега. Већи прилив иностраног капитала са своје стране доводи до повећања курса домаће валуте (због веће понуде девиза), а што надаље води погоршању текућег биланса земље.

Све наведене европске земље које су обухваћене кризом имале су дефиците текућег биланса и он је, према подацима ММФ-а, у пет година (2002-2006) које су претходиле кризи износио просечно у Исланду (11%), Португал (9,2%), Грчку (9,1%), Шпанију (7%), Ирској (2,6%) и Италију (1,8%), док су у исто време Немачка и Јапан имале значајне суфиците текућег биланса. Континуирани дефицит текућег биланса доводи до раста спољног дуга, кога чине укупан јавни и приватни дуг једне земље према страним кредиторима, и он је много бољи индикатор кризе него јавни дуг. Све до сада навођене европске земље које је захватила криза имале су у 2007. години, односно години пред

избијање кризе, већи спољни дуг од БДП.

Због високе задужености у Грчкој (спољни дуг је износио 146,3% БДП) и Италији (120,3%) је дошло до замене премијера за које су грађани гласали на демократским изборима и на њихова места су постављена технократе – људи пореклом из тих земаља који су били високи чиновници међународне заједнице – тачније светске олигархије и крупног капитала. Грчкој и Италији је финансијска помоћ за спречавање колапса привреде била условљена управо оваквим кадровским решењима. На саветовању Научног друштва економиста, почетком 2003. године (видети: *Економски анали*, април 2003, Економски факултет, Београд) поднео сам реферат у коме сам, између осталог, написао:

Светска олигархија увелико већ "пише" нову причу која има радни наслов "Међународни стечајеви над задуженим земљама", а коју ћемо ускоро и званично моћи да чујемо. Хоћу да верујем да ћемо имати довољно мудрости да земљу не доведемо у стање у коме ће и над њом да се уведе међународни стечај са стечајним управником

. Данас видимо прве знаке примене тог сценарија на примеру Грчке.

У Србији се последњих месеци воде расправе о томе да ли је Србија високозадужена земља и да ли јој прети „грчки сценарио“, односно судбина презадужених земаља. У фокусу интересовања није висина укупног спољног, него пре свега јавног, дуга и расправе се воде о томе да ли је у праву Народна банка Србије која је званично објавила да јавни дуг Србије износи 46,7 одсто БДП и да је пробијен законски лимит од 45%, док Министарство финансија то демантује и саопштава да је задуженост Србије још увек испод дозвољеног лимита. Оно у чему су сагласне обе ове институције, јесте да се укупан спољни дуг приближио критичном нивоу од 80% БДП, али да нам не прети „грчки сценарио“ јер задуженост наше земље није алармантна. Овакве тврдње износи и већина наших академских економиста и ретки су они коју упозоравају да сви ови индикатори о задужености Србије нису реални, те да су у функцији самозаваравања и обмањивања.

Србија од петооктобарског преврата (2000) води политику прецењеног курса динара, па је исказани БДП у доларима знатно увећан – надуван. БДП се исказује у текућим ценама који се дели са званичним курсом и добија се знатно увећан БДП исказан у доларима. Када се укупан спољни (али и јавни) дуг упореди са фиктивно увећаним БДП, задуженост се исказује много мањом него што она стварно износи. Илуструјмо то једним једноставним примером. Познато је да се БДП исказује вредност укупне производње роба и услуга у земљи током једна године. Претпоставимо да се та сва производња састоји само од 1.000 векни хлеба, а сви се сећамо (из неких од предизборних обећања) цене од 3 динара за векну хлеба из 2000. године. БДП би, у овом доста поједностављеном примеру, за ту годину износио 3.000 динара или 50 долара (2000.

године курс долара био је око 60 динара). Уколико бисмо и у 2011. години производили 1.000 векни хлеба, БДП би (мада је обим производње остао непромењен) порастао на 50.000 динара (цена векне је сада око 50 динара) или 625 долара (курс долара је сада око 80 динара). Ако претпоставимо да је спољни дуг од 2000. године остао непромењен и да је износио 50 долара, ми би и у условима стагнације реалне производње и непромењеног апсолутног износа дуга забележили велико смањење задужености са 100% у 2000. години на свега 8% у 2011. години.

Овакве податке наше „креативне“ статистике о степену задужености Србије не доводи у питање нико од српске владајуће номенклатуре која реализује погрешну економску политику, а ни ММФ који је стварни креатор те политике у Србији од 2000. године. Њихов превасходан циљ је да покушају да нас убеди како су њихове економске „реформе“ успешне и да је „Србија на добром путу“, те да не треба да губимо наду у „*бољ и живот*

“ који већ годинама обећавају грађанима. Међутим, оно што много више забрињава, јесте да је са њима сагласан и велики део академских економиста, а да нико од њих, не постави себи једно тако једноставно – здраворазумско питање: како је могуће да, према званичним подацима, Србија од 2000. године чак упеторостручи БДП (са 8 на садашњих око 40 милијарди долара), када су многа предузећа „угашена“ а број запослених је смањен за чак 300.000, те како је могуће користити тај податак као релевантан за израчунавање разноразних показатеља ?

Очигледно да званични подаци о степену задужености наше „креативне“ статистике имају везе са реалношћу исто онолико колико и званичне оцене експонената светске олигархије да је Србија земља-лидер у реформама, главни српски економски реформатори најбољи министар финансија на свету (Млађан Динкић), односно један од 200 младих светских лидера (Божидар Ђелић), а најревноснији пропагатор неолиберализма (ЦЛДС) најбољи научни институт из земаља Западног Балкана и један од 10 најбољих у земљама Централне и Источне Европе.

* * *

Обавештавајући нас о томе како земље Африке *постају све богатије и богатије*, колега Борис Беговић поставља питање:

зашто се то догађа, односно шта је извор овог раста?

И одмах нам одговара да су ове земље

примењивале оне економске политике које погодују привредном расту.

Убрзо нам излаже у чему се састоји та спасоносна политика.

Умањене су баријере спољној трговини тако да су почеле да тргују између себе, са свим погодностима које слободна трговина доноси. Баријере уласку новим предузећима су умањене, а пословно окружење је постало привлачније за инвеститоре. И коначно, повећана је, у највећем делу континента, политичка стабилност, нарочито у односу на време у којем је један државни удар смењивао други, па тиме и стабилност пословног окружења. А све је то довело до повећаног прилива капитала. Док је почетком прошле деценије, износ страних директних инвестиција био једнак износу стране помоћи афричким земљама, крајем деценије достигао је три пута већи ниво, иако се ниво стране помоћи није умањио.

Поново нам се неолибералне економске догме (у овом случају о слободној трговини и привлачењу страних инвестиција) нуде као спасоносне *економске политике које погодују привредном расту.*

Исти наши неолиберали до само пре неколико година, често су нам као пример који треба следити наводили суседну Мађарску (која се доследно придржава неолибералних препорука ММФ-а о слободној трговини и у коју „хрли“ инострани капитал) која је подстицала слободну трговину и бележила велики прилив страних инвестиција. Колега Б. Беговић нам сада показује искуство земаља Африке као пример успешности неолибералне *економске политике које погодују привредном расту* уместо да нам објасни због чега је дошло до колапса привреде Мађарске и да ли се и на ову државу односи његова тврдња (на првом округлом столу – јун прошле године) да су *постсоцијалистичких земаља имале само мале пролазне потешкоће и да се брзо опорављају.*

Подсећам да се привреда Мађарска налази у рецесији још од 2006. године, а још 2008. године (управо су то времена када је на власти у земљи коалиција социјалиста и либерала) ова држава је од ЕУ и ММФ добила 20 милијарди евра кредита како би избегла банкротство. Међутим, данас видимо да то нису биле *само мале пролазне потешкоће и да се* (сада Мађарска)

брзо опоравља

, него се ситуација још више компликује. Курс националне валуте брзо пада и почетком ове (2012) године износи 324 форинте за еуро (летос 265 форинте за еуро). Грађани сада (због брзог раста курса евра) имају огромне потешкоће са отплатом кредита које су узимали са валутним клаузулама. Поред тога, огроман број грађана остаје без посла и незапосленост је највећа од свих земаља чланица ЕУ (само 55% радно способног становништва има посао). Спољни дуг убрзано расте, а министарство финансија већ у два покушаја не успева на тржишту да размести нове државне обвезнице. Доходовност по дугорочним државним обвезницима сада износе више од 10%. Данас Мађарска поново мора да тражи нове кредите у износу од 15-20 милијарди евра како би избегла банкротство земље.

Искуство земаља које су успешно модернизовале своје привреде (Јапан – после Другог светског рата, те земаља Југоисточне Азије – последњих деценија) показује да је један од важнијих елемената њиховог успешног развоја ослањање на домаћу штедњу, а стране инвестиције су имале другостепену улогу. Исто тако, Кина у последње две деценије 85% инвестиција финансира из домаће штедње, а остатак отпада на стране (и то не било које) инвестиције. Све успешне земље настојале су да онемогуће прилив страног спекулативног капитала, који по земљу у коју долази има само негативне последице.

И искуства најуспешнијих постсоцијалистичких европских земаља, у последње две деценије, не потврђују неолибералну догму о страним инвестицијама као панацеји – чаробном леку за економски раст. Раније сам наводио једно опсежно и веома студиозно емпиријско истраживање (којим је проф. др Јоже Менцингер – архитекта успешне словеначке транзиције – обухватио већину постсоцијалистичких земаља у дужем временском периоду) и које је показало, не само да стране инвестиције нису никаква панацеја за привредни раст, него да међу њима постоји чак негативна веза (веће стране инвестиције – мањи раст и обратно). Архитекта успешне транзиције у Пољској, проф. др Гжегож Колотко, такође пише (у књизи: *Глобализација, трансформација, криза – шта даље* ?) о негативним последицама страних инвестиција, које су у највећем делу имале краткорочан спекулативни карактер.

До истих закључака долази се и у случају Србије, само ако се објективно анализира период из претходне деценије. Раније сам већ писао да Србија од 2001. године бележи значајан прилив страног капитала (у почетку по основу приватизације, а касније све више спекулативног капитала) што, неадекватном политиком девизног курса, доводи до прецењене вредности динара, чиме се додатно обара конкурентност српске привреде, производња у Србији постаје нерентабилна и таква привреда није у стању да прихвати додатни капитал и банке (које су, при том, углавном у рукама иностраног капитала) га усмеравају на кредитирање становништва. Поготово када – тржишно неискусни, доскора незадужени и живећи годинама у приличној оскудици – грађани узимају изузетно скупе кредите и, у недостатку домаће, углавном купују инострану робу (аутомобили, технички уређаји и слично) и на тај начин стимулишу производњу, али не домаћу него производњу у земљама из којих долази та роба али и капитал. И тако капитал који је унет у земљу брзо се враћа тамо одакле је дошао, без значајнијих ефеката на запосленост и привредни развој Србије.

С друге стране, у условима добрих зарада на кредитирању наших грађана, имамо и значајан додатни прилив спекулативног капитала из иностранства (пре свега, кредити

које узимају пословне банке од својих централа). Овај прилив капитала повећава понуду новца коју Народна банка Србије смањује повећањем референтне каматне стопе што иницира додатни прилив капитала из иностранства и ново повећање референтне каматне стопе од стране Народне банке. Међутим, стране банке знају да је курс динара прецењен, а држава и становништво све више задужени, па су се (при одобравању кредита грађанима) од неминовног пада курса динара заштитиле валутним клаузулама. Грађанима је то годинама одговарало пошто се курс динар одржава на реално високом нивоу, а номинална примања запослених расла. Због тога су грађани масовно узимали кредите (наивно верујући да ће курс динара увек бити прецењен, а што ће им олакшавати кредитну задуженост), а банке лако одобравају ове кредите јер су валутном клаузулом себе заштитиле од једног веома важног (валутног, односно девизног) ризика. Чему све то води, годинама сам благовремено упозоравао, а и пример суседне Мађарске то јасно показује.

Међутим, не треба се љутити и кривицу сваљивати на страни капитал (који је халаплив по природи и „спекулативан“ по дефиницији – како то каже професор Г. Колотко) пошто одговорност (пре свега, политичка) лежи на онима који су имали власт у земљи и спроводили погрешну неолибералну економску политику, те (интелектуална одговорност) на академским економистима који су такву политику годинама подржавали и пропагирани и (морална одговорност) на свима њима, те онима који би требало да представљају елиту друштва, који су све то годинама мирно посматрали.

* * *

На крају, желео бих да подсетим да је Генерална скупштина УН крајем новембра 2008. године основала Комисију од 20 независних финансијских експерата (из САД, Русије, Кине, Индије, Бразила, Немачке, Француске, Велике Британије, Јапана итд, а на чијем челу је био нобеловац Џозеф Стиглиц) са циљем да земљама чланицама УН пружи помоћ при тражењу решења за превазилажење глобалне финансијске кризе. Резултат рада ове Комисије био је *Извештај о реформи међународног монетарног и финансијског система – поуке кризе* . Цитираћемо само један део из шесте, закључне, главе овог Извештаја.

Ова криза је најзначајнија глобална криза за последњих 80 година, али она није од оних катастрофа које се не могу предвидети нити избећи. Шта више, по нашем мишљењу, криза је дело људских руку: резултат грешака приватног сектора и неправилне, унапред осуђене на неуспех, политике државе. Аутори Извештаја полазе од тога, да је за адекватан одговор на кризу неопходно да се постави права дијагноза кризе. У настанку

кризе су своју улогу имали како политичка пракса, тако и економска теорија. Погрешна политика је помогла да се криза, која је настала у једној земљи, брзо прошири на цео свет.

Извором многих грешака учињених у државном и приватном сектору била је економска филозофија, која је доминантна у последњих четврт века – неолиберализам или тржишни фундаментализам. Та доктрина је имала негативан утицај на доношење решења у државном и приватном сектору, те на вођење политике која је допринела појави кризе. Поред тога, формирано је ригидно мишљење да тржиште има способност саморегулисања, те да не постоји потреба државног регулисања. Ова доктрина је такође утицала на вођење погрешне политике централних банака.

Кључне идеје и идеологије које се појављују под разним називима – неолиберализам, тржишни фундаментализам или доктрина Вашингтонског договора, биле су у најмању руку сумњиве. На друге идеје – које су се могле показати много кориснијим и које су могле помоћи да се избегне криза или смање њене негативне последице – није обраћана пажња.